

<https://doi.org/10.15407/uhj2025.05.058>
УДК 305-055.2:ОУН (342.7+316.7)“1929/1941”

Володимир ДЗЬОБАК

кандидат історичних наук, докторант,
Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)
v.v.dzobak@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0003-2187-6554>

ЖІНКИ В ІДЕОЛОГІЇ ТА ПРАКТИЦІ ОУН (1929—1941 рр.): ВІД «НЕВИДИМОСТІ» ДО МОБІЛІЗАЦІЇ

Мета полягає у виявленні механізмів формування і трансформації гендерних уявлень в Організації українських націоналістів у 1929—1941 рр., у спробі через критичний аналіз джерел (програмні документи, мемуари, партійна преса, праці ідеологів, архівні матеріали) проаналізувати ідеологічні, інституційні й соціокультурні підходи до «жіночого питання» в теорії і практиці ОУН. **Методологія** базується на міждисциплінарних підходах із використанням дослідницького інструментарію історії ідей, соціальної історії, воєнної антропології та гендерних студій. **Наукова новизна.** Досліджується амбівалентна гендерна політика ОУН, яка поєднувала декларативну повагу до жіночої саможертвовності з практичним відтворенням традиціоналістських ієрархій. Уперше комплексно поєднуються ідеологічні декларації, практична діяльність і повсякденний досвід жінок у націоналістичному русі. **Висновки.** Встановлено, що хоч керівництво ОУН і не мало цілісної програми й політичної лінії стосовно участі жіноцтва в національно-визвольному русі, на практиці (розвідка, зв'язок, пропаганда, медична допомога) організація отримувала критично необхідні для існування підпільної мережі ресурси. Жінки забезпечували сталість комунікацій, оперативність поширення інформації та відновлення втрачених ланок, що дозволяло руху, зберігаючи дієздатність, витримувати репресії. Особливу увагу приділено впливу європейських авторитарних і тоталітарних ідеологій на гендерні

Цитування: Дзьобак В. Жінки в ідеології та практиці ОУН (1929—1941 рр.): від «невидимості» до мобілізації. *Український історичний журнал*. 2025. № 5 (584). С. 58—77. <https://doi.org/10.15407/uhj2025.05.058>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

уявлення в ОУН та взаємодії з жіночими організаціями, зокрема Союзом українок. Також простежуються зміни ролей жінки під впливом внутрішніх трансформацій націоналістичного руху й зовнішнього політичного контексту. Окреслено значення жіночого внеску для різних форм повсякдення у середовищі українських підпільників, а також формування образів національного мучеництва.

Ключові слова: ОУН, «жіноче питання», націоналізм, ідеологія, фемінізм.

Дослідження ролі жінок у діяльності Організації українських націоналістів надзвичайно важливе для глибшого розуміння особливостей ідеологічних засад визвольного руху 1920—1940-х рр., а також підпільно-повстанського повсякдення. Спроби глорифікації ОУН в умовах нинішнього відкритого протистояння з Росією нерідко створюють спрощений та односторонній образ цієї інституції, вихолощують складні, часом суперечливі аспекти в її діяльності. Це, своєю чергою, спричиняє гостру реакцію частини суспільства на будь-які альтернативні візії й неодномірні оцінки, стереотипні уявлення.

Архівні документи, мемуари, наукові студії свідчать про складність і багатогранність історії жінок у націоналістичному підпіллі. Завдяки участі їх у розвідці, зв'язку, пропаганді, медичній допомозі ОУН отримувала критично необхідні для існування нелегальної мережі ресурси. Гендерний аналіз уможливує опис участі жінок не лише крізь призму традиційних ролей, відведених їм в організації, а й у контексті ширших соціокультурних змін, що відбувалися в міжвоєнний період. Опрацювання відповідних аспектів дає змогу з'ясувати, наскільки ідеологія ОУН відповідала або суперечила загальноєвропейським тенденціям у жіночому русі, зокрема щодо феміністських ініціатив і тогочасних уявлень про роль жінок у суспільстві. Історія ідей виступає ключовою методологічною засадою для дослідження еволюції поглядів лідерів ОУН на «жіноче питання», а також ставлення їх до ролі жінок у націоналістичному русі. Аналіз програмних документів, публікацій у партійній пресі, праць ідеологів дає змогу простежити, чи існувала цілісна концепція участі жіноцтва в ОУН, а чи це було питання ситуативних політичних потреб. Засади соціальної історії уможливають проведення повноцінної реконструкції залученості жінок у структури підпілля, їхніх функцій та рольових моделей, щоденних практик і повсякденних викликів, що з ними вони стикалися. Особливу увагу приділено взаємодії ОУН із жіночими організаціями, а також реальним практикам діяльності жінок у націоналістичному підпіллі в порівнянні з ідеологічними деклараціями.

Історіографія

До 1991 р. тема жінок в ОУН у радянській історіографії або замовчувалася, або ідеологічно спотворювалася, натомість у діаспорній — здебільшого ідеалізувалася. Так, у перших закордонних публікаціях спроби осмислення жіночої участі в ОУН та УПА мали радше апологетичний, ніж аналітичний характер. Показовою стала публікація 1953 р. у журналі «Визвольний шлях», де робився акцент на рівноправності жінок із чоловіками в українському суспільстві («В нас жінка завжди

рівноправна з мущиною. В родині немає верховодства одного, але спільна праця й турбота за дітей, гармонійна співпраця, взаємна порада і спільне обміркування всіх справ»). Також наводилися декілька прикладів жертовної боротьби жінок у націоналістичному підпіллі [1, с. 1—4]. Такий підхід не стільки прагнув до наукового узагальнення, скільки до створення героїзованого образу руху в очах еміграційної громадськості, його завданням була політична мобілізація, утвердження позитивного образу, а не критичний аналіз соціального чи гендерного досвіду. Цікавий також допис Д. Ребет у часописі «Наше життя» 1984 р., де подавалися відомості про підпілну діяльність малознаних активісток ОУН А. Чемеринської (Барановської), Н. Винників та ін. [2, с. 45—47].

В українській історіографії після 1991 р. простежується зростання інтересу до гендерної проблематики та поступовий перегляд усталеної традиції. Найвагомішим внеском відзначилася О. Кісь. Застосовуючи сучасні підходи європейських і північноамериканських жіночих студій, вона у своїх працях показала жінок «видимими» «для воєнних стратегій, що відображає поширене припущення щодо суто чоловічої природи війни» [3, с. 15]. Це стосується як окремих учасниць національно-визвольного руху [4, с. 79—116], так і жінок у складі ОУН й УПА загалом [5, с. 101—125]. Глибокий аналіз гендерних аспектів національно-визвольної боротьби запропонувала М. Гавришко, котра системно осмислює політику ОУН та УПА щодо жінок, форми їх залученості до повстанської боротьби, на основі значного архівного матеріалу подає цікаві аспекти жіночої історії в національно-визвольному русі 1920—1950-х рр. [6, с. 89—107; 7, с. 199—213; 8, с. 85—97; 9, с. 123—141]. О. Маланчук-Рибак розкриває широке коло питань, пов'язаних з ідеологічними аспектами та практиками жіночого руху наприкінці ХІХ — в першій третині ХХ ст. на західноукраїнських землях [10]. М. Богачевська-Хом'як дослідила різні сфери взаємодії і взаємовпливів феміністського й націоналістичного рухів у Західній Україні [11]. Колишня віце-президентка Союзу українок Америки зазначає, що «жінки, включаючись у боротьбу за права народу, відвертають свою увагу від статевого приниження. Вони припускають, що здобуття національних чи політичних прав автоматично забезпечить і статеvu рівноправність». Але, беручи участь у національно-визвольній боротьбі, силою обставин, проявами дискримінації у власному середовищі «жінки все ж таки згодом змушені цікавитися боротьбою за рівні права. Цей аспект їхньої діяльності звичайно не потрапляє в аннали визвольної боротьби поодиноких народів» [12]. Цінним доповненням до висвітлення теми став доробок Я. Лис [13]. Л. Онишко показує роль жінок у різноманітних сферах повстанської діяльності, насамперед в Українському Червоному Хресті [14]. Значну джерельну базу сформував П. Мірчук, який опублікував внутрішню документацію ОУН, що дає змогу простежити еволюцію керівництва організації стосовно жіночого питання [15, с. 129]. Окремі аспекти ролі та місця жінок в ідеології й практиці ОУН можна знайти у працях М. Посівнича [16], Я. Лялька [17], М. Гаєвого [18], М. Чорної [19] та ін.

У 1990—2000-х рр. тема жінок в ОУН й УПА почала отримувати ширше висвітлення. Водночас більшість праць залишалися переважно описово-біогра-

фічними: дослідники зосереджувалися на окремих постатях та їхніх життєвих історіях, не виробивши цілісної концептуальної рамки. Натомість у студіях, починаючи з 2010-х рр., відбулася важлива зміна: від зосередження на питанні, що робили жінки у визвольному русі до аналізу того, як у націоналістичному середовищі конструювалися уявлення про жіночність. Це дозволяє перейти від описових реконструкцій до інтерпретаційних підходів, які поєднують історію повсякденності, гендерні дослідження та антропологію війни. Саме ця трансформація і створює простір для нашої статті. Аби зрозуміти, як у національно-визвольному таборі вибудовувалися уявлення про жіночність, важливо простежити чинники, що формували жіноче питання в ідеології ОУН у міжвоєнний період. Наприкінці 1920 — у 1930-х рр. на це впливали, серед іншого, розвиток авторитарних і тоталітарних ідеологій в Європі, ліберальний феміністський рух й ініціативи легальних українських партій у Польщі, що включали жіноцтво до своїх структур, а також консервативні позиції католицької церкви.

Жіноче питання в контексті наростання авторитарно-тоталітарних тенденцій в Європі 1930-х рр.

У 1930-х рр. демократія, явно програючи у двобої з авторитарними й тоталітарними системами, зазнавала всебічної критики. Однієї лише Великої кризи 1929—1932 рр. було достатньо, аби «твереза людина» запитала: що негаразд із демократією? [20, с. 5].

Саме тому в міжвоєнній Європі спостерігалось поширення праворадикальних ідей, що суттєво впливало на суспільно-політичне життя і правову культуру в тому числі й на західноукраїнських землях у складі Польщі. Авторитарні, тоталітарні ідеології торували шлях до обмеження або скасування ліберальних і демократичних норм, залишаючи їх лише формальними атрибутами державної політики. Це супроводжувалося переслідуванням або суттєвими обмеженнями діяльності ліберально-феміністських організацій, які активно виступали за ліквідацію дискримінаційних норм стосовно жінок. У суспільстві посилювалося розчарування в ліберальних цінностях, що сприяло поверненню до патріархальних стереотипів та норм. Вплив фашистської Італії й нацистської Німеччини на формування світоглядних орієнтирів провідників, ідеологів Організації українських націоналістів у питанні ролі жінок у суспільстві був значним і багатоаспектним. Це зумовлювалося як загальними політичними тенденціями в міжвоєнній Європі, так і прагненням українських націоналістів виробити ефективну модель державного будівництва, яка сформувала б засоби консолідації нації та її самостійного розвитку.

Перша світова війна, наступна гостра економічна криза спровокували в низці європейських країн, які зазнали поразки в 1918 р., пошук альтернативних демократії шляхів державного розвитку. В Італії та Німеччині такі зусилля вилилися у встановлення режимів, котрі, використовуючи мобілізаційні стратегії, досягли швидких економічних і соціальних зрушень. Так, Б. Муссоліні в Італії зміг подолати системні кризи: зменшити рівень безробіття, стабілізувати фінансову систе-

му, забезпечити ріст економіки. Особливо вражаючим успіхом стала боротьба з організованою злочинністю, коли за короткий період мафіозні структури були суттєво послаблені й деморалізовані.

Після поразки Української революції 1917—1921 рр. національно-визвольний рух опинився у кризовому стані, що змусило його діячів переглянути власні стратегічні й тактичні підходи, спонукало до пошуку нових ідей та організаційних форм боротьби за державну незалежність. Фашистська революція в Італії і прихід до влади в Німеччині нацистів видавалися багатьом доказом ефективності внутрішньої мобілізації, побудованої на принципах авторитарного керівництва, соціальної інтеграції та боротьби з комунізмом. Ідея сильної держави, очолюваної харизматичним лідером, який здатен консолідувати націю, значною мірою відповідала баченню майбутнього державного устрою, що формувалося серед українських націоналістів у міжвоєнний період. «Фашизм, — зазначав М. Сціборський, — це насамперед ідейна й духовна реакція на стан сучасності, що його втворили демократія, соціалізм і комунізм» [20, с. 48]. Ця ідеологія позиціонувала націю як вищу цінність, що визначало спорідненість з іншими націоналістичними рухами: «Фашизм приймає націю за найвищу історичну, духовну, традиціональну й реальну спільноту, в рамках якої переходять процеси існування та творчості цілих поколінь — вмерлих, живих, ненароджених, — що зв'язані між собою нерозривно» [20, с. 49]. Симпатії до італійського фашизму посилювалися й тим, що Б. Муссоліні ще 1919 р. у своїй газеті «Il Popolo d'Italia» відкрито висловлював підтримку боротьбі українців за незалежність. Це породжувало надії, що лідер Італії й надалі буде прихильним до українських визвольних прагнень [21].

На шпальтах оунівських видань почали з'являтися публікації про певні прояви соціального, політичного й культурного життя. Так, О. Мицюк указував, що «італійська нація є організм [...], де єдинство моральне, політичне та економічне, реалізоване в державі фашизму» [22, с. 262—270]. Це автоматично усувало жіноче питання з порядку денного. Позитивні оцінки фашизму звучали й від Д. Донцова, котрий писав: «Не уважаємо фашизму за щось злого. Навпаки!» [23, с. 73].

У другій половині 1930-х рр. інтерес ОУН до італійського фашизму сягнув апогею. Про це свідчить, зокрема, начерк плану видавничої діяльності культурної референтури, укладений її керівником О. Ольжичем (Кандибою), де передбачалося надрукувати п'ять книжок про фашизм [21]. Утім удалося видати лише перший том — «Доктрина фашизму» Б. Муссоліні [24].

Італія періоду правління дуче була загалом антифеміністською у своїй політиці. Жінкам відводилася роль «берегині домашнього вогнища», а демографічна політика режиму акцентувала увагу на їхньому обов'язку забезпечувати відтворення нації [25]. Права жінок у політичному житті залишалися суттєво обмеженими. Одним із небагатьох досягнень у цьому напрямі стало отримання ними голосу на місцевих виборах 1925 р., проте цей крок не спричинив суттєвих змін у загальній соціальній структурі. Ці та багато інших фактів указують на певну роздвоєність «жіночої політики» фашизму. З одного боку, «фашизм намагався реставрувати традиційне уявлення сім'ї, яке базувалося на виключенні жінок зі суспільного

життя, проте з іншого, фашизм потребував жінок — він шляхом розбудови соціального сервісу мобілізував їх до національного життя» [26].

Ще більш консервативним було трактування ролі жінки в ідеології німецьких нацистів. «Діти, кухня, церква» («три К», від нім. «Kinder, Küche, Kirche») — чи не найвідоміший імператив, що в лаконічній формі репрезентував консервативну логіку у визначенні соціальної ролі жінки. Один із керівників Третього Райху Й. Геббельс так озвучував жіночу роль: «Місія жінки в тому, щоб бути прекрасною і приносити у світ дітей. Це звучить не так уже грубо й застаріло. Жінка наче пташка, що чепуриться для свого самця та несе для нього яйця. Самець же покладає на себе клопіт знаходити здобич і їжу, а також захищати гніздо, проганяти ворогів». А за словами А. Гітлера: «Жінка має власне поле бою. Народжуючи, вона б'ється за всю націю» [27].

Беручи в багатьох аспектах за взірць фашистську Італію та нацистську Німеччину, ідеологи й керівництво ОУН не могли оминати їх підходи до гендерного питання. Вказана обставина уможливлявала проєкцію панівних у фашизмі та націонал-соціалізмі консервативних ідей (визначення основними жіночими функціями материнства, виховання молоді, підтримання етнокультурної спадкоємності нації) на ідеологічне бачення ролі жінки в ОУН. Утім не лише авторитарні й тоталітарні режими впливали на уявлення про жіноче питання. В міжвоєнній Польщі, наприклад, відчутним був також інший чинник — ліберальний феміністський рух, що розвивався в руслі загальноєвропейських тенденцій гендерної емансипації.

Ліберальний феміністський рух у міжвоєнній Польщі

Жіноче питання в Польщі 1920—1930-х рр. формувалося під впливом попередньої діяльності відповідних організацій та прихильників гендерної рівності у суспільстві. Це відображало загальноєвропейські тенденції кінця XIX — початку XX ст. Радикальні зміни у правове становище жінок внесла Перша світова війна та постання нових держав. Більшість із них декларували відмову від юридичної дискримінації за статями.

Одним із ключових положень феміністської ідеології виступає принцип правової рівності чоловіків і жінок. При цьому першочерговими були вимоги «встановлення повноцінного контролю жінок над своєю власністю і заробітком, рівна з чоловіком оплата за однакову працю, запровадження права на освіту та права опіки над своїми дітьми, права на розлучення, врешті-решт поширення і на жінок конституційних, зокрема виборчих, прав» [10, с. 217].

Правове трактування статусу жінок у міжвоєнній Польщі насамперед визначалося конституційними (1921 р.) нормами: рівність усіх громадян перед законом, громадянські права, в тому числі виборчі [10, с. 134]. Тогочасні діячки жіночого руху трактували фемінізм як «рух за рівність статей; залучення жінок до всіх галузей науки та суспільства; розуміння відмінностей між чоловічим та жіночим і подолання цих відмінностей» [11].

Головними представниками ідеології ліберального фемінізму, зокрема на Галичині, в досліджуваній період були Союз українок та його пізніша політична надбудова — Дружина княгині Ольги. Для того, щоб вільно розвиватися у правовому полі Польської держави, керівництво згаданої інституції вирішило не брати участі в діяльності націоналістичного підпілля. Її очільниці вважали, що «як тільки юридичні перешкоди для реалізації прав жінок буде усунено, боротьба за права жінок спрямовується проти неконкретних об'єктів — соціально-політичної системи; структури суспільства; особистісних стосунків; сім'ї, гендерних ролей — тобто того, чому завжди відводиться другорядна роль у визвольній національній боротьбі» [11].

Провідниці Союзу українок підтримували неофіційні контакти з оунівцями. Так, М. Рудницька листувалася та особисто зустрічалася з членами Проводу українських націоналістів В. Мартинцем, Д. Андрієвським, О. Бойдуником, секретарем Є. Коновальця О. Бойківим, приязно ставилася до самого керівника ОУН, підтримувала відносини з його сім'єю [8, с. 87]. Така співпраця на початку 1930-х рр. була спричинена не стільки спільністю засадничих позицій, як розумінням необхідності об'єднання зусиль в умовах актуалізації «українського питання» на міжнародній арені, пов'язаного з порушенням національних прав українців у II Речі-посполитій і Голодомором в УСРР.

Але у самій ОУН не було однастайної позиції щодо відносин організації з легальними українськими політиками, зокрема й Союзом українок. На конференції в Берліні 1933 р. «крайовики» С. Бандера та І. Габрусевич виступили проти контактів проводу з «опортуністами» — З. Пеленським, М. Рудницькою, Д. Паліївим й ін. [28, с. 476]. Непросто було і керівництву Союзу українок залишатися осторонь від участі його учасниць у підпільній роботі, адже, згідно з даними польської поліції, до 10 % членкинь місцевих осередків цього об'єднання в 1934—1935 рр. належали до ОУН [8, с. 87].

Та все ж більшість провідниць згаданої жіночої організації не підтримували політизацію молоді, залучення її до терористичних актів. Вони вважали, що «політика безкомпромісної і збройної боротьби проти Польщі та самопожертва за будь-яку ціну — не спосіб будувати Україну та рятувати народ» [29, с. 89]. М. Рудницька, зокрема, переймалася тим, що «дівчата вважають фемінізм непотрібним і суперечним ідеології українського націоналізму» [8, с. 92].

Симптоматичним у цьому плані став загальний з'їзд Союзу українок 9—10 жовтня 1937 р. Дружина провідного діяча ОУН О. Гасина Ольга виголосила реферат, в якому акцентувала увагу на тому, що «фемінізм або жіночий рух є шкідливим для нації, бо він має на меті тільки егоїстичне добро жінки... Сьогодні українське жіноцтво поділилося на два табори: ті, що мають на цілі добро нації, і другі, які хочуть тільки добра для жінки. Фемінізм шкідливий також тому, що ділить суспільство на муштин і жінок. Національну консолідацію вважає нереальною, а консолідація може наступити тільки тоді, коли всі приймуть націоналістичний світогляд» [30].

У другій половині 1930-х рр. спостерігалось посилення негативного ставлення ОУН до Союзу українок, спричинене не лише гострою полемікою з приводу

жіночого питання, а й через політичну тактику націоналістичного руху в той період. ОУН уникала участі в консолідаційних процесах українських політичних партій і рухів, убачаючи у цьому загрозу зменшення свого впливу.

Попри ідейні розбіжності між жіночими організаціями та націоналістичним підпіллям, у міжвоєнний період розвивалися й інші форми політичної активності українок. Їх ініціювали передусім легальні партії, які прагнули включити жіночі ініціативи до власних програм та організаційних структур.

Жінки в легальних українських політсилах у Польщі 1920—1930-х рр.

Бачення М. Рудницькою шляхів і методів вирішення головних проблем жінок формувало позицію з цього питання однієї з найбільших тогочасних легальних політсил — Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО), що позиціонувало себе центристським. Лідерка Союзу українок була тут не тільки співзасновницею, а й членкинею ЦК (1927—1935 рр.). Крім того, вона обиралася також депутаткою польського Сейму.

Інша політична сила, яка діяла в Польщі в 1920—1930-х рр., — Українська соціалістична радикальна партія (УСРП), що репрезентувала себе як ліву альтернативу УНДО. Навіть на початку своєї діяльності, коли вона мала назву Русько-Української радикальної партії, серед її пріоритетів було й активне залучення жінок до політичного життя, а відповідно вирішення головних на той час проблем жіноцтва. Важливу роль відіграли лідери — І. Франко та М. Павлик, котрі намагались інтегрувати жіночий рух у національний проєкт, використавши його потенціал із політичною метою. Для активізації роботи серед жінок і залучення їх до громадсько-політичної діяльності керівництво партії ініціювало створення Союзу українських працюючих жінок «Жінки спільноти» (СУПЖ), який під патронатом та за підтримки УСРП провадив роботу, спрямовану на підвищення культурного рівня, розширення участі й національне виховання українок. Своєю чергою, діяльність цієї організації забезпечила додатковий приплив жіноцтва до лав УСРП.

Тож як УНДО, так й УСРП у міжвоєнний період розробили реальні механізми залучення жінок до громадсько-політичного життя. Якщо для УНДО, що зосереджувалося на поетапних реформах та роботі в межах легального парламентського поля, вирішальним було жіноче представництво у центральних органах партії й у законодавчих інституціях, то УСРП робила ставку на мережеву організаційну діяльність через жіночі товариства, котрі функціонували безпосередньо у громадах. Обидві моделі сприяли розширенню простору суспільної активності українок, формували нові політичні навички та зміцнювали національно орієнтовані середовища.

На відміну від УНДО й УСРП, які намагались формалізувати участь жінок у своїх програмах і створювали окремі організаційні платформи, ОУН не виробила настільки системного підходу, що виразно простежується під час аналізу її програмних документів 1929—1941 рр. Очевидно, це було пов'язане й з відсутністю можливості для легальної суспільно-політичної діяльності оунівців у міжвоєнній Польщі.

Жіноче питання у програмних документах ОУН

Ідеологи й теоретики українського націоналізму, очільники ОУН не виробили чіткої позиції з відповідного питання. І це можна зрозуміти, адже серед засновників організації не було жодної жінки [15, с. 88]. Однак, якщо простежити процес підготовки до конгресу 1929 р., серед запланованих виступів знаходимо відповідний реферат [31, с. 50]. Утім пізніше, під час дебатів, жіноче питання було зняте. Економічно-соціальний реферат стосувався лише аграрної, торговельної, фінансової політики [31, с. 126]. Основні розробники концепції державного устрою України Д. Андрієвський та Ю. Вассиян також не порушували у своїх виступах жіноче питання [31, с. 167]. Більше того, Д. Андрієвський чітко вказував: «Так звані ліберальні режими, що відкривають всі можливості особам і групам, без огляду на їх вартість з точки зору національного інтересу — суть просто безсилимими і безпринципними, до певної міри нігілістичними і небезпечними для громад» [31, с. 179]. Його підтримав і Ю. Вассиян, стверджуючи: «Національність — це найглибша, найзагальніша й найтривкіша підстава людської соціальності». А «вартість» тієї чи іншої групи населення належало визначати «вождеві» й національній еліті. Водночас останній усвідомлював певну обмеженість традиціоналізму як основи буття нації [31, с. 185, 188]. Такі погляди відкривали можливості для перегляду усталених позицій суспільного життя, зокрема вирішення жіночого питання.

Програмні документи Організації українських націоналістів періоду 1929—1941 рр. не містять чітких указівок щодо ролі та місця жіноцтва в русі. Однак їх аналіз дає підстави для певних висновків відносно позицій керівництва. Відомо, що ОУН було створено на установчому конгресі у Відні 1929 р. Основні матеріали цього періоду фокусувалися на загальних засадах націоналістичного руху [32]. Крім офіційних документів, якими мали користуватися всі партійці, було розроблено доповнення — «Декалог», «12 прикмет характеру українського націоналіста», «44 правила життя українського націоналіста». Щоправда, два останніх не стали такими відомими, як перший, та все ж усі провідні оунівці були зобов'язані самі знати їх та пояснювати рядовим під час ідеологічного вишколу. У «44 правилах життя українського націоналіста» містилися згадки про жінок. Зокрема правило 39 указувало: «Шануй жінок, що мають стати тобі товаришками духа, ідеї й чину, але гідуй розгнуданими» [15, с. 129]. Певним доповненням виступало 40-ве: «Ціни високо материнство як джерело продовження життя. З твоєї родини зроби кивот чистоти твоєї раси і нації» [15, с. 129]. Примітно, що наведені гасла адресувалися чоловікам.

II Великий збір ОУН, що відбувся у серпні 1939 р. в Римі, став переломним моментом у розвитку організації. Саме це зібрання закріпило тенденцію до централізації влади, підсилення ролі провідника («вождя») та утвердження авторитарних принципів керівництва, що певним чином відповідало духу часу. Місце проведення з'їзду виявилася не випадковим: Рим як столиця фашистської Італії демонстрував успішність диктаторської моделі та слугував прикладом для багатьох націоналістичних осередків (включно з ОУН).

У цьому контексті авторитарна ієрархія, утвердження вождистського культу та посилення централізації влади також мали вплив на бачення місця жінок у структурі організації. Поглиблення консервативних, традиціоналістських поглядів стосовно гендерних ролей призвело до того, що жінкам в ОУН переважно відводилися допоміжні, хоч і важливі, функції. Вони, отже, в ієрархії націоналістичного руху опинилися на узбіччі, підпорядковуючись чоловічому керівництву та чітким стереотипам, які відповідали загальному авторитарно-консервативному характеру змін, закріплених на II Великому зборі.

Після розколу ОУН на два крила в лютому 1940 р. кожне з них сформувало власні ідеологічні документи, в яких певною мірою артикулювалося бачення ролі жінок у суспільно-політичному житті. Маніфест бандерівського угруповання від березня 1940 р., що мав виразний програмний характер, чітко заявляв, що організація боротиметься «проти обтяжування жінок найтяжчими обов'язками під брехливою заслоною “урівноправлення”». Ця позиція відображала традиціоналістське бачення жіночої ролі, в якій жінка захищена від надмірних фізичних чи суспільно-політичних навантажень, але відмежована від рівноправної участі у «важкій» сфері національної боротьби. Однак уже за рік у програмних постановках II Великого збору ОУН(б) (квітень 1941 р.) жіноче питання окремо вже не згадувалося.

На відміну від бандерівців ідеологи й діячі мельниківської ОУН у своїх програмних текстах намагалися продемонструвати прихильність до формальної рівності чоловіків і жінок. Найвиразніше це зафіксовано в «Нарисі проекту Основних законів (Конституції) Української Держави» (1939 р.), укладеному М. Сціборським, де зазначалося, що всі громадяни, як чоловіки, так і жінки, рівні перед законами, та що жінки «мають усі цивільні й політичні права нарівні з чоловіками». Водночас така декларація мала радше ідеологічний характер: механізмів практичної реалізації рівності не передбачалося, а реальна участь жінок у діяльності організації залишалася обмеженою переважно сферами культурно-освітньої, пропагандистської, допоміжної роботи. Тож у питанні жіночих ролей бачимо певний контраст: ОУН(м) апелювала до формального принципу рівності, натомість ОУН(б) схилилася до традиціоналістських ієрархій, але обидві течії на практиці зберігали патріархальну модель внутрішнього устрою.

Отже документи ОУН 1929—1941 рр. не містили чітко сформульованої програми стосовно ролі та місця жінок у націоналістичному русі, що свідчило як про відсутність системного підходу, так і про те, що питання жіночої участі в боротьбі не перебувало серед пріоритетних або спеціально регламентованих на вищому рівні. Брак виразних настанов призводив до того, що роль жінок визначалася на місцевому рівні або залежала від конкретних обставин, потреб організації, суб'єктивних поглядів окремих лідерів.

Роль і призначення жінки у працях ідеологів українського націоналізму

Ідеологічне підґрунтя політики ОУН щодо жінок можна реконструювати на основі праць помітних діячів націоналістичного руху, зокрема Д. Донцова [33], М. Сціборського [20], Ю. Липи [34], О. Теліги [35].

Головні складові концепції українського націоналізму, яка остаточно сформувалася в 1920—1930-х рр., викладено у «триптиху»: «Націоналізм» Д. Донцова, «Призначення України» Ю. Липи, «Націократія» М. Сціборського. Ці автори не тільки формально були причетні до ОУН (як другий і третій), а й, перебуваючи поза межами організації (як перший), справляли величезний вплив на світоглядні орієнтири її членів та прихильників.

Д. Донцов мав специфічні погляди на роль жінки у суспільстві. У своїх працях він часто підкреслював важливість жінок, котрі демонстрували «чоловічі» риси, як-от твердість характеру, непохитність переконань. Наприклад, у статті 1931 р., присвяченій Олені Пчілці, Д. Донцов героїзував постать письменниці, відзначаючи її співпрацю з Н. Кобринською у жіночому русі. Він описував Пчілку як жінку з «твердим характером, невгнутими переконаннями», що, на його думку, робило її «жінкою-мужчиною». Високо оцінював, що за поетичний образ героїнь авторка брала не «тих ніжних коханок, сестер і жінок, а постать жінки-патріотки» [33]. Такий підхід свідчив про те, що Д. Донцов цінував жінок, котрі відповідали його уявленням про «мужні» риси, вважаючи їх здатними робити значний внесок у націоналістичний рух. Водночас його позиція може вказувати на стереотипне, функціонально обмежене сприйняття ролі жінок, коли їхній суспільний «рейтинг» визначається крізь призму традиційно чоловічих відзнак. У праці «Націоналізм» Д. Донцов не приділив спеціальної уваги жіночому питанню, але частина 1 містила розділ 4 з назвою «Матеріялізм (лібералізм, демократизм, пацифізм, партикуляризм, анархізм)», де рельєфно проводилася думка про те, що інтереси нації мають стояти вище за будь-які інші, зокрема й за права жінок [36, с. 26—44]. Погляди мислителя відображали патріархальні та андроцентричні тенденції того часу, де жінки оцінювалися за своєю відповідністю до маскулітних стандартів поведінки чи характеру.

Автор «Націократії» М. Сціборський уважав, що український націоналізм «сприймає власну націю за найвищу, абсолютну ідейну й реальну цінність, висуваючи гасло: “Нація понад усе!”»; український націоналізм знає, що з природи своєї всяка національна ідея й національний інтерес є запереченням інших ідей та інтересів. Наголошував, що «для націоналізму держава не є відірваною від життя й людей самоціллю. Натомість вона стає, поруч із нацією, найвищою ціллю, що їй націоналізм підпорядковує всі інші цілі та інтереси: класові, партійні, групові й особисті» [20, с. 69—70, 73]. У вересні 1939 р. М. Сціборський за дорученням А. Мельника розробив «Нарис проекту Основних законів (Конституції) Української Держави». У цьому документі, зокрема, зазначалося: «Всі громадяни Української Держави, як чоловіки, так і жінки, рівні перед державними законами [...] Жінка в Українській Державі має всі цивільні та політичні права нарівні з

чоловіками» [37]. Однак, попри формальне проголошення рівності, механізми реалізації цих прав мали певне обмеження. Наприклад, право обирати послів до Державного Союму належало всім громадянам, але кандидатів визначали виборчі комісії з «мужів довіря від професійно-станових організацій, органів місцевої самоуправи, культурних та інших публично-правних установ, що знаходяться у визначених виборчих округах» [37]. Таким чином, у працях М. Сціборського участь жінок у суспільно-політичному житті підтримувалася, але з певними обмеженнями, що відображали тодішні традиційні гендерні стереотипи.

Ю. Липа приділяв значну увагу ролі жіноцтва у суспільстві. У статті «Українська жінка» (1938 р.) він наголошував на важливості її як берегині родини та нації, підкреслюючи ключову роль у вихованні молодого покоління та збереженні національної ідентичності. Закликав звернути погляд на США, адже «це ж там, в Америці нотують уважні спостерігачі все більший зріст значення жінки. Американці не бояться приходу ані тоталітаризму військовості, ані комунізму — для них майже невідхильною річчю є прихід жінок до влади. Там жінки грають першорядну роль в житті країни». Ю. Липа зазначав, що материнство — «це щось нового в жінці. Мати — це не войовниця і не коханка. Є в ній більша від обох — духовна стійкість». В українській матері сполучено «всі первні людини. І коли глянемо вглиб раси, поза тисячоліття, коли глянемо, що залишилось від її початків, то побачимо обожествлення матері як символу єдності нації в часі й моралі. Цей символ єдності увійшов і в українську християнську релігію, і в сучасну українську родину, а тим самим кермує й суспільним життям української раси» [34]. Тож у своїх працях Ю. Липа підкреслював важливість жінки в українському суспільстві, визнаючи ключову роль її у збереженні національної ідентичності, у вихованні молодого покоління та активну участь у суспільному (в тому числі військовому) житті.

Чимало уваги вирішенню жіночого питання приділила публіцистка та поетеса, помітна постать в українському націоналізмі О. Теліга. Свої думки з цього питання вона виклала в одній зі статей. Авторка означила три типи жінки, що їх конструювали у своїх літературних творах вітчизняні письменники — «рабиня», «вамп», «амазонка». Перші два, на її думку, неприйнятні, адже націлені лише на задоволення чоловічих (побутових і сексуальних) потреб. Але й «амазонка» — різка, енергійна, позбавлена сентименту, «жінка-товариш» — видавалася О. Телізі невдалою моделлю для українок, позаяк «має переважно так мало жіночості, що — викликаючи пошану — ніколи не викликає любови». Таких жінок вона називала «мужчинами в спідницях, позбавленими всякої жіночості», які хоч і «можуть багато зробити для суспільності, але той викривлений, хоч часом і корисний, тип жінки ніколи не стане джерелом надхнення мужчини, який потребує поважності в чині й при праці, але ніжності й гумору — в перерві». Закликаючи до пошуку нової національної моделі жіночності, О. Теліга стверджувала від імені жіноцтва, що «хоче бути жінкою. Лише такою жінкою, що є відмінним, але рівновартісним і вірним союзником мужчин в боротьбі за життя, а головне — за націю» [35]. Вона засуджувала сліпе перенесення в український націоналізм «поглядів фашистів на роль жінки», заперечувала звуження ролі жінок до «чотирьох К» (від

нім. «Kinder, Küche, Kirche, Kleider» — «діти, кухня, церква, одяг»), називаючи це «старопруським поглядом» [13]. Для розуміння позиції О. Теліги важлива не тільки її публіцистика, але й поезія, зокрема вірш «Мужчинам» [38, с. 33].

Утім, нарікаючи на брак гідної моделі жіночності, сама О. Теліга не пропонувала власної. Вона лише побіжно окреслила приклади з історії. «В усіх випадках роля жінки — величезна. Але це роля Хадіджі при Магометі, яка носила в собі “щось вічне” (Леся Українка). Це роля королеви Пруської, що гартувала ролю свого мужа в боротьбі з Наполеоном за визволення нації. Англо-саксонці ж і скандинавці створили позитивний тип. Це жінки Лондона, Кіплінга, Льюка, Голсворти. Це деякі жінки Гамсуна й Ібсена. Головна прикмета тієї галерії прекрасних жіночих образів — це їх з'єднання жіночості з мужністю, а коханки з товаришем, що робить з них правдиву людину і прив'язує до них мужчину. Кожна з них не раз супроводжає свого чоловіка в найнебезпечніших його підприємствах, але ніколи не стає амазонкою, позбавленою жіночого чару. Ледве минає небезпека — вона знов з тимчасової амазонки обертається в стопроцентову жінку, створюючи своєму чоловікові так потрібний йому “home” (домашній затишок — *В. Д.*)» [35].

Водночас у націоналістичному русі лунали й голоси, які оприявнювали своє бачення вирішення жіночого питання. Так, часопис «Студентський шлях» називав фемінізм «анахронізмом, який надає жіночому руху шкідливих інтернаціональних рис», наголошуючи, що «лише націоналістичний рух може вирішити жіноче питання» [39]. Певне уявлення націоналістів про «природу жінки» та її гендерні функції дають «Десять заповідей для українки і українця», в яких зазначалося, що «коли ви здорові, то не повинні залишатись неодруженими. [...] як українці, вибирайте собі подругу тієї самої крові, що ви. У подружжі не шукайте тільки любовної забавки. Ви повинні мати якнайбільше дітей» [40].

Суттєво впливала на позицію консервативної частини суспільства, до якої в переважній масі належали члени ОУН, римо-католицька та греко-католицька церкви. Ієрархи, зокрема, були категорично проти цивільного шлюбу. Але, хоч і повільно, все ж зміни відбувалися й тут. Так, під впливом критики насамперед із боку феміністських організацій, у 1928 р. католицька церква в Польщі змінила чинний від 1614 р. текст шлюбної присяги жінки: відтепер наречена вже не мала обіцяти майбутньому чоловікові «слухняність». Аналогічні зміни 1933 р. запровадила і греко-католицька церква. Крім того, негативне ставлення церковних структур до феміністського руху спричиняло й те, що чимало суфражисток були атеїстками, захоплювалися марксизмом. Ще в ХІХ ст. багато хто з них прославився гострою критикою християнства [19].

Залишаючи невизначеним жіноче питання на офіційному рівні, керівництво ОУН залучало жінок до практичної діяльності. Цьому мало посприяти і створення культу «мучеників за національну ідею», що формувався майже від самого заснування організації. Головними тут стали постаті Є. Коновальця, Ю. Головінського, Д. Данилишина, П. Голояда. До цієї когорти потрапила й О. Басараб — громадсько-політична діячка, організаторка першої жіночої чоти легіону січових стрільців у Львові, членкиня головної управи Союзу українок. Вона співпра-

цювала з УВО як розвідниця та була зв'язковою Є. Коновальця. Заарештована польською поліцією, 12 лютого 1924 р. загинула у в'язниці [17]. Її ім'я ввійшло до тексту «Молитви українського націоналіста» [41]. За словами О. Кісь, історію О. Басараб було використано інструментально як спосіб легітимації активної участі українок у національній боротьбі [42, с. 93]. Такий образ мав на меті мобілізувати максимально широкі верстви жіноцтва до співпраці з підпіллям. Увічнення О. Басараб у пантеоні «мучеників за національну ідею» покликане було не лише піднести символічну роль жінок в організації, а й стимулювати реальне долучення їх до практичної діяльності ОУН.

Позицію жінок, котрі брали активну участь у націоналістичному русі, можна проілюструвати словами публіцистки та підпільниці Л. Гаращак: «Вони бо зросли в нових умовах прогресу, що зрівняв нарешті жінку в правах із мужчиною, дав їй змогу вийти з вузького загумінку сім'ї на широку арену діяльності, дозволив боронити інтересів своєї нації не тільки в соймі, а й на міжнародних конгресах — жіночих та й інших, поставив на порядок денний вищу освіту жінки, а разом з тим і можливість її виступати в обороні пекучих потреб своєї нації в рідній та чужій пресі» [26].

Однією з причин залучення жіноцтва до, зокрема, ОУН(б) уважалася мобільність, адже жінкам легше було виконувати завдання. В 1931—1932 рр. створено дівочу бойову розвідувальну п'ятірку (М. Кос, В. Свенціцька, К. Зарицька, Д. Гнатківська, Г. Недведзька) — для збирання необхідної інформації, налагоджування контактів із потрібними людьми, стеження, а також виманювання (або, як тоді говорили, «зваблювання») тих, кому ОУН винесла смертний вирок [15, с. 323—324]. На одній із нарад чільних діячів підпілля в 1932 р. Д. Грицай виступив із пропозицією «збільшити організаційний вплив на жіночий сектор, адже у наступній війні жіночий фактор буде відігравати велику роль у запаллі та веденні бойових дій» [16, с. 39]. Того ж року на західноукраїнських землях було створено десять інструкторських відділів у кількості 90 осіб. Також сформовано окремий вишкільний відділ для дівчат. Спочатку відбувалася теоретична підготовка (опрацювання відповідної літератури), відтак нові знання закріплювалися практичними вправами. Кожних півроку члени ОУН, які пройшли вишкільні курси, складали іспити [16, с. 37].

Багато дівчат, жінок, виховані у час, коли феміністки виборювали базові права і свободи, не чекали запрошення до націоналістичного підпілля та унормування їхнього місця у статутних документах і вирішення жіночого питання — натомість самі активно включалися в діяльність ОУН. Наведемо кілька промовистих прикладів. К. Зарицька з 1930 р. працювала в оунівських структурах як зв'язкова й розвідниця. Її діяльність охоплювала також пропаганду. За участь у підготовці замаху на міністра внутрішніх справ Польщі Б. Перацького була заарештована. У 1940-х рр. стала зв'язковою Р. Шухевича. Подібним чином склалася й доля Д. Гнатківської [43]. Зв'язкова крайової ексекютиви ОУН, одна із учасниць бойової дівочої розвідувальної групи, 9 жовтня 1934 р. за підозрою у причетності до вбивства очільника польського МВС була кинута за ґрати. Вийшла на волю у вересні 1939 р. [44].

Отже незважаючи на загалом стримане, ба навіть негативне ставлення ідеологів і проводу ОУН до активної участі жіноцтва в підпільних бойових операціях, прак-

тика на місцевому рівні часто була іншою. Залучення дівчат і жінок до завдань нерідко ставало ініціативою низових командирів, котрі керувалися конкретними оперативними потребами. У ряді випадків перший крок робили й самі жінки, мотивовані особистими обставинами (бажанням діяти разом із чоловіками чи нареченими), ідеологічними переконаннями, почуттям помсти за репресії, насильство, втрату близьких тощо. Тож фактична участь жіноцтва у збройній боротьбі ОУН стала результатом поєднання організаційних потреб та індивідуальної мотивації, що призвело до розриву між ідеологічними настановами й локальними практиками.

Важливим чинником цієї різниці був соціально-демографічний склад залучених до підпільної роботи. Практичне ведення збройної боротьби у Західній Україні в 1930—1940-х рр. було здебільшого справою молодого покоління — студентів, учнів середніх шкіл, котрі виростили у середовищі більшої толерантності до ролі жінок у суспільстві. Для них дівчата виступали не абстрактними «кадрами», а подругами, однокласницями, однокурсницями, з якими вони мали довірчі стосунки та спільний освітній досвід. За таких умов навіть за відсутності чіткого схвалення з боку центрального керівництва, командири й активісти низового рівня прагнули залучати жінок до боротьби як розвідниць, кур'єрок, медичних працівниць, пропагандисток, а іноді навіть учасниць бойових груп. Цей досвід, хоч і не був безпосередньо закріплений у програмних документах, мав значний вплив на фактичні масштаби та характер участі жінок у націоналістичному русі.

* * *

Жіноче питання в ідеології та практиці ОУН у міжвоєнний період формувалося в полі суперечливих впливів. З одного боку, на нього значною мірою впливали авторитарні й тоталітарні ідеології — фашизм і націонал-соціалізм, які закріплювали традиційне бачення ролі жінок як матерів та виховательок. З іншого ж, в українське середовище проникли ідеї ліберального фемінізму, поширеного в міжвоєнній Польщі, який закликав до громадянської рівності. Нарешті сама практика підпільної боротьби диктувала необхідність участі жінок у ключових сферах — від розвідки та зв'язку до медичного обслуговування чи пропаганди. Ці вектори сформували амбівалентну модель: ідеологічно жінки були обмежені ролями «матері нації» й помічниці, але на практиці визвольний рух без них був неможливий.

Отже жіноче питання в ОУН не мало чіткої, завершеної концепції. Воно виступало полем напруги між ідеологічними деклараціями та щоденною практикою. Саме тому аналіз гендерного виміру дозволяє краще зрозуміти складність визвольного руху, а також виявити ті голоси, досвіди, які довгий час залишалися на узбіччі історичної пам'яті.

Сьогодні включення гендерного аспекту в дослідження українського націоналістичного підпілля є не тільки питанням історичної справедливості, а й засобом подолання стереотипних уявлень про минуле. Це відкриває нові перспективи для розуміння ролі жінок, дозволяючи бачити їх не тільки як «помічницю», а повноцінних акторок, чий внесок і досвід у великій мірі сформували обличчя підпільної боротьби.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

1. Ukrainiske zhinotstvo v borotbi z okupantamy. *Vyzvolnyi sbliakh*. 1953. 2: 1-4 [in Ukrainian]. [Українське жіноцтво в боротьбі з окупантами. *Визвольний шлях*. 1953. Ч. 2. С. 1—4].
2. Rebet, D. Zhinky v borotbi za voliu UVO—OUN 20—50 rr. *Nashe zhyttia (Our Life)*. 1984. 3-4: 45-47 [in Ukrainian]. [Ребет Д. Жінки в боротьбі за волю УВО—ОУН 20—50 рр. *Наше життя (Our Life)*. 1984. Ч. 3-4, березень — квітень. С. 45—47].
3. Kis, O. Zhinochi oblychchia viiny: kluchovi temy i pidkhody u zakhidni feministskii istoriohrafii. *Zhinky Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy u Drugii svitovii viini: genderna spetsyfika dosvidu v chasy ekstremalnoho nasylstva*. Kyiv, 2015. 15-39 [in Ukrainian]. [Кісь О. Жіночі обличчя війни: ключові теми і підходи у західній феміністській історіографії. *Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства*. Київ, 2015. С. 15—39].
4. Kis, O. Misiia (ne)zdiisnenna: spohady Marii Savchyn yak ideia i chyn. “*I slova staly chynom zhyvut...*”: *Borotba OUN ta UPA kriz prizmu liudskykh dol ta stosunkiv*. Lviv: In-t ukrainoznavstva im. I. Kryp'akovycha NAN Ukrainy, 2014. 79-116 [in Ukrainian]. [Кісь О. Місія (не)здійснення: спогади Марії Савчин як ідея і чин. «*I слова стали чином живим...*»: *Боротьба ОУН та УПА крізь призму людських дол та стосунків*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2014. С. 79—116].
5. Kis, O. Zhinochyi dosvid uchasti u natsionalno-vyzvolnykh zmahanniakh na zakhidnoukrainskykh zemliakh u 1940—50-kh. *Skhid — Zakhid: Istoryko-kulturolohichnyi zbirnyk*. Kharkiv, 2009. 13-14: 101-125 [in Ukrainian]. [Кісь О. Жіночий досвід участі у національно-визвольних змаганнях на західно-українських землях у 1940—50-х. *Схід — Захід: Історико-культурологічний збірник*. Вип. 13-14: Історична пам'ять і тоталітаризм: досвід Центрально-Східної Європи. Харків, 2009. С. 101—125].
6. Navryshko, M.I. Choloviky, zhinky i nasylstvo v OUN i UPA u 1940—1950-kh rr. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2016. 4: 89-107 [in Ukrainian]. [Гавришко М.І. Чоловіки, жінки і насильство в ОУН і УПА у 1940—1950-х рр. *Український історичний журнал*. 2016. № 4. С. 89—107].
7. Navryshko, M. Henderni aspekty seksualnoi morali v OUN i UPA u 1940—1950-kh rr. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*. Lviv, 2015. 20: 199-213 [in Ukrainian]. [Гавришко М. Гендерні аспекти сексуальної моралі в ОУН і УПА у 1940—1950-х рр. *Український визвольний рух*. 36. 20. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2015. С. 199—213].
8. Navryshko, M. Stavlennia predstavnykiv liberalnoho feminizmu v Halychyni do OUN u 1929—1939-kh rr. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*. Lviv, 2014. 24: 85-97 [in Ukrainian]. [Гавришко М. Ставлення представників ліберального фемінізму в Галичині до ОУН у 1929—1939-х рр. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 24. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2014. С. 85—97].
9. Navryshko, M. Zaboronene kokhannia: faktychni druzhyny uchasykiv pidpillia OUN ta UPA 1940—1950-kh rr. *Zhinky Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy u Drugii svitovii viini: genderna spetsyfika dosvidu v chasy ekstremalnoho nasylstva*. Kyiv, 2015. 123-141 [in Ukrainian]. [Гавришко М. Заборонене кохання: фактичні дружини учасників підпілля ОУН та УПА 1940—1950-х рр. *Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій*

- війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства. Київ, 2015. С. 123—141].
10. Malanchuk-Rybak, O. Ideolohiia ta suspilna praktyka zhinochoho rukhu na zakhidnoukrainskykh zemliakh XIX — pershoi tretyny XX st.: typolohiia ta yevropeiskyi kulturno-istorychnyi kontekst. Chernivtsi, 2006 [in Ukrainian].
[Маланчук-Рибак О. Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях XIX — першої третини XX ст.: типологія та європейський культурно-історичний контекст. Чернівці, 2006. 500 с.]
 11. Bohachevska-Khomiak, M. Natsionalizm ta feminizm — odna moneta spilnogo vzhytku. *Hender v detaliakh*. 25.10.2018. URL: <https://genderindetail.org.ua/library/akademichni-teorii/natsionalizm-ta-feminizm-odna-moneta-spilnogo-vzhitku-134791.html> [in Ukrainian].
[Марта Богачевська-Хом'як. Націоналізм та фемінізм — одна монета спільного вжитку. *Гендер в деталях*. 25.10.2018. URL: <https://genderindetail.org.ua/library/akademichni-teorii/natsionalizm-ta-feminizm-odna-moneta-spilnogo-vzhitku-134791.html> (дата звернення: 22.02.2025)].
 12. Bohachevska-Khomiak, M. “Bilym po Bilomu”: A vse zh taky, my feministky. *Istorychna pravda*. 08.04.2019. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/5c8252cc50a4e/> [in Ukrainian].
[Марта Богачевська-Хом'як. «Білим по Білому»: А все ж таки, ми феміністки. *Історична правда*. 08.04.2019. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/5c8252cc50a4e/> (дата звернення: 22.02.2025)].
 13. Lys, Ya. Feminizm ta intehralnyi natsionalizm u Zakhidnii Ukraini v 1921—1939 rr. *Hender v detaliakh*. 07.11.2020. URL: https://genderindetail.org.ua/library/istoriya-i-pamyat/feminism-and-nationalism-in-western-ukraine-1921-1939.html?utm_source=chatgpt.com [in Ukrainian].
[Лис, Я. Фемінізм та інтегральний націоналізм у Західній Україні в 1921—1939 рр. *Гендер в деталях*. 07.11.2020. URL: https://genderindetail.org.ua/library/istoriya-i-pamyat/feminism-and-nationalism-in-western-ukraine-1921-1939.html?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 22.02.2025)].
 14. Onyshko, L. Rol zhinky v ukrainskomu natsionalno-vyzvolnomu rusi seredyny XX st. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*. 3. Lviv, 2004 [in Ukrainian].
[Онишко Л. Роль жінки в українському національно-визвольному русі середини XX ст. *Український визвольний рух*. 36. 3. Львів, 2004].
 15. Mirchuk, P. Narys istorii Orhanizatsii ukrainskykh natsionalistiv. T. 1: 1920—1939. München; London; New York, 1968 [in Ukrainian].
[Мірчук П. Нарис історії Організації українських націоналістів. Т. 1: 1920—1939. За ред. С. Ленкавського. Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк, 1968. 641 с.]
 16. Posivnych, M. Formuvannia viiskovoi doktryny OUN (1929—1939). *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*. Lviv, 2003. 1: 33-44 [in Ukrainian].
[Посівнич М. Формування військової доктрини ОУН (1929—1939). *Український визвольний рух*. 36. 1. Львів, 2003. С. 33—44].
 17. Lialka, Ya.S. Olha Basarab ta yii doba: dokumenty, materialy, spohady, biohr. narysy. Lviv, 2007 [in Ukrainian].
[Лялька Я.С. Ольга Басараб та її доба: документи, матеріали, спогади, біограф. нариси. Львів, 2007. 1248 с.]
 18. Haievoi, M. “Desiderata” Liuby Harashchak: shtrykhy do roli zhinky kriz pryzmu natsionalizmu. *Istorychna pravda*. 18.03.2020. URL: <https://www.istpravda.com.ua/columns/5e6ceba99337b/> [in Ukrainian].

- [Микола Гаевой. «Desiderata» Люби Гарашак: штрихи до ролі жінки крізь призму націоналізму. *Історична правда*. 18.03.2020. URL: <https://www.istpravda.com.ua/columns/5e6ceba99337b/> (дата звернення: 22.02.2025)].
19. Chorna, M. Feminizm: istoriia dekonstruktsii zhinochnosti. *Khrystyiany dlia Ukrainy*. 22.02.2024. URL: <https://c4u.org.ua/media/articles/1106> [in Ukrainian].
[Чорна М. Фемінізм: історія деконструкції жіночності. *Християни для України*. 22.02.2024. URL: <https://c4u.org.ua/media/articles/1106> (дата звернення: 22.02.2025)].
20. Stsiborskyi, M. Natsiokratia. Vinnytsia, 2007 [in Ukrainian].
[Сціборський М. Націократія. Вінниця, 2007. 112 с.].
21. Zaitsev, O. Ukrainskyi natsionalizm ta italiyskyi fashyzm (1922—1939). *Ukraina moderna*. 03.01.2012. URL: <https://uamoderna.com/md/98-zaitsev/> [in Ukrainian].
[Зайцев О. Український націоналізм та італійський фашизм (1922—1939). *Україна модерна*. 03.01.2012. URL: <https://uamoderna.com/md/98-zaitsev/> (дата звернення: 22.02.2025)].
22. Mytsiuk, O. Fashyzm. *Rozbudova natsii*. 1929. 8-9: 262-270 [in Ukrainian].
[Мицюк О. Фашизм. *Розбудова нації*. 1929. Ч. 8-9. С. 262—270].
23. Zaitsev, O. Dmytro Dontsov i "Zahrava" (1923—1924). *Naukovi zapysky UKU*. 2019. 2: 65-86 [in Ukrainian].
[Зайцев О. Дмитро Донцов і «Заграва» (1923—1924). *Наукові записки УКУ*. Вип. 2. Львів, 2019. С. 65—86].
24. Mussolini, B. Doktryna fashyzmu. Lviv, 1937 [in Ukrainian].
[Муссоліні Б. Доктрина фашизму. Пер. з італ. М. Островерха. Львів, 1937. 31 с.].
25. Lottiamo Ancora: Reviewing One Hundred and Fifty Years of Italian Feminism. URL: <https://web.archive.org/web/20121225061018/http://www.bridgew.edu/SoAS/jiws/May06/ItalianfeminismMiguel.pdf> (дата звернення: 22.02.2025).
26. Haievoi, M. "Desiderata" Liuby Harashchak: shtrykhy do roli zhinky kryz pryizmu natsionalizmu. *Istorychna pravda*. 18.03.2020. URL: <https://www.istpravda.com.ua/columns/5e6ceba99337b/> [in Ukrainian].
[Гаевой М. «Desiderata» Люби Гарашак: штрихи до ролі жінки крізь призму націоналізму. *Історична правда*. 18.03.2020. URL: <https://www.istpravda.com.ua/columns/5e6ceba99337b/> (дата звернення: 22.02.2025)].
27. Menzelevskiy, S. Imperatyvnyi vidpochynok: hendernyi ta klasovyi utopizm u natsyistkii Nimechchyni. *Spilne*. 07.09.2015. URL: <https://commons.com.ua/uk/imperativnij-vidpochinok-gendernij-ta-klasovij-utopizm-u-natsistskij-nimechiini/#return-note-21783-17> [in Ukrainian].
[Мензелевський С. Імперативний відпочинок: гендерний та класовий утопізм у нацистській Німеччині. *Спільне*. 07.09.2015. URL: <https://commons.com.ua/uk/imperativnij-vidpochinok-gendernij-ta-klasovij-utopizm-u-natsistskij-nimechiini/#return-note-21783-17> (дата звернення: 22.02.2025)].
28. Vretsona, Ye. Moi zustrichi z polkovnykom. *Yevhen Konovalets ta yoho doba*. München, 1974. 466-481 [in Ukrainian].
[Врецьона Є. Мої зустрічі з полковником. *Євген Коновалець та його доба*. Мюнхен, 1974. С. 466—481].
29. Bohachevska, M. Duma Ukrainy — zhinochoho rodu. Kyiv, 1993 [in Ukrainian].
[Богачевська М. Дума України — жіночого роду. Київ, 1993. 108 с.].
30. Zahalniy zizd Soiuzu ukrainok. *Zhinka*. 1937. 21-22 [in Ukrainian].
[Загальний з'їзд Союзу українок. *Жінка*. 1937. Ч. 21-22, листопад].

31. Konhres ukraïnskykh natsionalistiv 1929 r.: dok. i mat. Lviv, 2006 [in Ukrainian]. [Конгрес українських націоналістів 1929 р.: док. і мат. Львів, 2006. 420 с.].
32. Ustrij Orhanizatsii ukraïnskykh natsionalistiv. URL: <https://diasporiana.org.ua/politologiya/ustrij-organizacziyi-ukrayinskyh-naczionalistiv/> [in Ukrainian]. [Устрій Організації українських націоналістів. URL: <https://diasporiana.org.ua/politologiya/ustrij-organizacziyi-ukrayinskyh-naczionalistiv/> (дата звернення: 22.02.2025)].
33. Dontsov, D. Dvi literatury nashoi doby: Maty Lesi Ukrainky (Olena Pchilka). *Myslene derevo*. URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Publ/Dontsov/DviLiteratury/OlenaPchilka.html> [in Ukrainian]. [Донцов Д. Дві літератури нашої доби: Мати Лесі Українки (Олена Пчілка). *Мислене дерево*. URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Publ/Dontsov/DviLiteratury/OlenaPchilka.html> (дата звернення: 22.02.2025)].
34. Lyra, Yu. Ukrainska zhinka. *Vatra*. 26.02.2010. URL: <https://www.vatra.cc/rasa/yuriy-lyra-ukrayinska-zhinka.html> [in Ukrainian]. [Липа Ю. Українська жінка. *Ватра*. 26.02.2010. URL: <https://www.vatra.cc/rasa/yuriy-lyra-ukrayinska-zhinka.html> (дата звернення: 22.02.2025)].
35. Teliha, O. Yakymy nas prahnete? *Ukrlib*. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=14045> [in Ukrainian]. [Теліга О. Якими нас прагнете? *Укрліб*. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=14045> (дата звернення: 22.02.2025)].
36. Dontsov, D. Natsionalizm. URL: https://mnk.org.ua/media/filer_public/55/ed/55eda776-6171-4b87-a01f-bc5becfb33dc/dmytro-doncov-nacionalizm.pdf [in Ukrainian]. [Донцов Д. Націоналізм. URL: https://mnk.org.ua/media/filer_public/55/ed/55eda776-6171-4b87-a01f-bc5becfb33dc/dmytro-doncov-nacionalizm.pdf (дата звернення: 22.02.2025)].
37. Konstytutsiia Mykoly Stsiborskoïho 1939. *Konstytuanta*. 16.06.2004. URL: <https://constituanta.blogspot.com/2012/04/1939.html> [in Ukrainian]. [Конституція Миколи Сціборського 1939. *Конституанта*. 16.06.2004. URL: <https://constituanta.blogspot.com/2012/04/1939.html> (дата звернення: 22.02.2025)].
38. Teliha, O. Vybrani tvory. Vyd. 2-he, dop. Kyiv, 2008 [in Ukrainian]. [Теліга О. Вибрані твори. Упоряд. О. Зінкевич. Вид. 2-ге, доп. Київ: Смолокип, 2008. 531 с.].
39. Desiat zapovidei dlia ukrainky i ukraïntsia. *Svit molodi*. 1935. Ch. 3 [in Ukrainian]. [Десять заповідей для українки й українця. *Світ молоді*. 1935. Ч. 3].
40. Konsolidatsiia, totalitaryzm, zhinstvo. *Zhinka*. 1937. Ch. 18 [in Ukrainian]. [Консолідація, тоталітаризм, жіноцтво. *Жінка*. 1937. Ч. 18. 15 вересня].
41. Mashchak, O. Molytva ukraïnskoho natsionalista. *Arkhiv OUN v UIS — London*. URL: <https://ounuis.info/fonds/territorial-executive-oun-in-canada-f-3/696/molytva-ukraïnskoho-natsionalista.html> [in Ukrainian]. [Мащак О. Молитва українського націоналіста. *Архів ОУН в УІС — Лондон*. URL: <https://ounuis.info/fonds/territorial-executive-oun-in-canada-f-3/696/molytva-ukraïnskoho-natsionalista.html> (дата звернення: 22.02.2025)].
42. Kis, O. “Zhinoche pytannia” v ideolohii i propahandi OUN. *Narodoznavchi zoshyty*. 2018. 1: 91-102 [in Ukrainian]. [Кіс О «Жіноче питання» в ідеології і пропаганді ОУН. *Народознавчі зошити*. Вип. 1. Львів, 2018. С. 91—102].
43. Dariia Hnatkivska-Lebid. *UAHistory*. URL: https://uahistory.com/topics/famous_people/17494 [in Ukrainian]. [Дарія Гнатківська-Лебідь. *UAHistory*. URL: https://uahistory.com/topics/famous_people/17494 (дата звернення: 22.02.2025)].

44. Den v istorii — 109 rokiv tomu narodylasia diiachka UVO ta OUN Dariia Hnatkivska. *Hal-info*. 22.10.2021. URL: https://galinfo.com.ua/news/den_v_istorii_109_rokiv_tomu_narodylasya_diyachka_uvo_ta_oun_dariya_gnatkivska_374206.html [in Ukrainian]. [День в історії — 109 років тому народилася діячка УВО та ОУН Дарія Гнатківська. *Гал-інфо*. 22.10.2021. URL: https://galinfo.com.ua/news/den_v_istorii_109_rokiv_tomu_narodylasya_diyachka_uvo_ta_oun_dariya_gnatkivska_374206.html (дата звернення: 22.02.2025)].

Надійшла / Received 20.06.2025

Volodymyr DZOBAK

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History),

Doctoral Student,

Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

v.v.dzobak@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0003-2187-6554>

WOMEN IN THE IDEOLOGY AND PRACTICE OF THE OUN (1929—1941): FROM “INVISIBILITY” TO MOBILIZATION

The goal is to explore the ideological, institutional, sociocultural, and gender aspects of women’s participation in the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN) during 1929—1941.

Methodology. The research relies on interdisciplinary approaches, combining tools from the history of ideas, social history, military anthropology, and gender studies. The study conducts a critical analysis of primary sources, including programmatic documents, memoirs, official OUN press, ideological works, and archival materials. **Scientific novelty.** This article is the first comprehensive study in Ukrainian historiography to systematically investigate the complex and ambivalent gender policy of the OUN, highlighting the tension between traditionalist ideology and the active, though often underacknowledged, roles women played within the nationalist underground.

Main results. The study finds that the OUN leadership never developed a coherent political line regarding women, yet in practice, women engaged significantly in propaganda, reconnaissance, communications, and at times, combat. Particular focus is given to the influence of European totalitarian ideologies on OUN gender perceptions, the interaction with women’s organizations such as the Union of Ukrainian Women, and the individual contributions of prominent female nationalists like O. Teliha, O. Basarab, K. Zarytska, and D. Hnatkivska. The analysis also outlines how shifts in the political context and internal transformations of the nationalist movement reshaped female roles. **Conclusions.** Contradictions marked the OUN’s gender policy: while official documents reflected conservative values, operational needs necessitated women’s involvement in key functions. Although women rarely attained leadership positions, they were vital actors in sustaining the organization’s activity. The study underlines the importance of reassessing stereotyped narratives about women in the Ukrainian nationalist movement and recognizes their substantial contribution to the struggle for national liberation.

Keywords: *Organization of Ukrainian Nationalists (OUN), women’s issue, nationalism, ideology, feminism.*